

С. Шифрук,
спеціаліст вищої категорії, учитель-методист,
учитель історії Романівського ліцею № 1
Житомирського району Житомирської області

Шлях до успіху через формування критичного мислення на уроках історії

Анотація. Критичне мислення – це цілеспрямований процес мислення, що надає учням можливість сприймати, аналізувати, систематизувати, оцінювати інформацію, результат діяльності й обирати власну позицію, аргументувати власні думки та вчинки. За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися протягом життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді. Важливим завданням Нової української школи є формування в учнів наскрізних вмінь, зокрема критичного мислення, з метою підготовки учнів до успішної діяльності як на уроці, так і в дорослому житті.

Кожна людина хоче бути успішною. На територію успіху ми прагнемо перетворити свій дім, сім'ю, місце проживання та роботи, державу. З допомогою успіху можна досягти суспільного визнання і морального задоволення, відчувати внутрішню гармонію і позитивні емоції, реалізувати свої професійні і творчі можливості, досягти фінансової незалежності і задовольнити свої матеріальні потреби. Успішна людина завжди прагне залишатись оптимістом, має здатність аналізувати і планувати, ставити цілі і зосереджуватись на їх досягненні. А ще вона постійно вдосконалюється, може швидко навчатись новому і вчасно реагувати на зміни, вміє комунікувати й об'єднувати людей у команду, є лідером, не боїться робити помилки і здатна їх виправляти, володіє критичним мисленням. Власне, без навичок критичного мислення людина не може досягти успіху [2].

У чому ж суть критичного мислення? Під критичним мисленням розуміють зважений розгляд різноманітних підходів до проблеми, вміння приймати обґрунтовані рішення і нести за них відповідальність. Критично мисляча людина нічого не сприймає на віру, здатна оцінити різні твердження та робити аргументовані висновки. Мета критичного мислення полягає у встановленні об'єктивної істини [2].

Сьогодні у світі називають чимало причин, які пояснюють важливість формування в учнів навичок критичного мислення. В умовах постіндустріального суспільства людина проживає не тільки в природному середовищі, але й об'єктивно існує в середовищі інформаційному. Це спрощує життя, дає можливість швидко здобувати потрібну інформацію. Проте

з допомогою інформації можна нав'язувати свої погляди, маніпулювати людською свідомістю [2].

Варто виділити причини, чому потрібно розвивати навички критичного мислення саме нам, українцям:

– українські землі, які знаходяться на перетині важливих шляхів, завжди приваблювали близьких і далеких сусідів, тривалий час входили до складу інших держав, піддавались їхньому впливу і тиску. Як писала Ліна Костенко: «Розп'ято нас між заходом і сходом, що не орел – печінку нам довбе». Саме це призвело до формування в українців таких рис ментальності, як двоїстість, споглядальність. Ці риси можна і необхідно викоринити, але для цього треба володіти критичним мисленням;

– ми прагнемо втілити в життя принципи народовладдя, активно створюємо громадянське суспільство. Створити таке суспільство можливо тільки за умови, що людина навчиться приймати самостійні і виважені рішення, стане особистістю, найважливішою ознакою якої є критичне мислення;

– новітні політичні технології можуть впевнено маніпулювати суспільною думкою, нашими поглядами. Сьогодні, коли Україна веде справедливу боротьбу за суверенітет та свободу, важливо бути не тільки фізично сильними, але й сильними інтелектуально. Українці мають перемогти не тільки на полі бою, але й виграти інформаційну війну, яку росія цілеспрямовано проводила проти України століттями. Без критичного мислення ми не зможемо отримати перемогу [3].

Формування критичного та системного мислення є одним із наскрізних вмінь, які визначено документами про освіту. Ці вміння є спільними для всіх предметів, вони мають формуватись і на уроках історії. Досягти позитивних результатів у розвитку критичного мислення може тільки демократичний учитель. Діти будуть з радістю йти на той урок, де присутні чинники, які забезпечують їхній успіх, а саме:

- чітка організація праці;
- інтерес до запропонованих видів роботи, доступність завдань;
- новизна діяльності, можливість експериментувати;
- повага, довіра, доброзичливість, толерантність;
- можливість отримати визнання в колективі;
- відповідальність, що поступово зростає [3].

Засоби формування критичного мислення передбачають три стадії навчального процесу – актуалізація, або евокація (вона має викликати інтерес до проблеми, активізувати пізнавальну діяльність); побудова знань (проведення дослідження) і консолідація (рефлексія, переосмислення та використання набутих знань) [3].

Навички критичного мислення можна сформувані за допомогою цілого набору методів і прийомів. Особливе значення відіграє вміння орієнтуватись у великому потоці інформації, читати з розумінням. Матеріалом для цього можуть служити навчальні тексти, параграфи підручників, уривки наукових статей, документи, художні твори. Саме читання передбачає застосування

мисленнєвих операцій високого рівня, які дають можливість сформулювати власну думку, обґрунтувати її, зробити висновки. Проте працювати з текстовими матеріалами доволі не просто.

Сучасні діти, які відкриті до нових знань, вміло володіють цифровими технологіями, можуть швидко змінювати види діяльності, мають один суттєвий недолік – це, так зване, «кліпове мислення». Їм важко сконцентруватись, через наявність великої кількості інформації вони звикають сприймати її окремими фрагментами. Саме тому важливо на першому етапі уроку під назвою «евокація» пробудити інтерес, завоювати увагу, змотивувати учня на активну роботу на уроці. Своєрідними лайфхаками тут можуть бути: вдало підібрана цитата, поетичні рядки, рольова гра, музичний супровід, твори мистецтва [3].

На етапі актуалізації та мотивації навчальної діяльності учнів дуже доречно використовувати такий метод розвитку критичного мислення, як «Знаю – хочу дізнатися – дізнався». Наприклад, під час вивчення у 8 класі теми «Люблінська унія 1569 р.» необхідно дізнатися, як вплинуло створення Люблінської унії на економічне і соціальне життя на українських землях, на формування української мови. Для розуміння наслідків цієї події пропонуємо попрацювати за методикою «Т-таблиця». В одну колонку таблиці записуємо всі позитивні наслідки, а в іншу – негативні наслідки унії для українських земель.

Позитивні наслідки

1. Більшість українських земель опинились в складі однієї держави.
2. Через Польщу на територію України проникали передові європейські досягнення в сфері освіти та культури.
3. Поширення демократичних ідей через формування виборних органів.
4. Формування нового стану в суспільстві – козацтва.

Негативні наслідки

1. Відсутність власної державності, загроза зникнення народності.
2. Поширення процесів полонізації та окатоличення, наступ на права православного населення.
3. Посилення соціального гніту, кріпацтва.
4. Неспроможність захистити кордони від наступу турків та татар.

Обговорюємо результати і робимо аргументовані висновки щодо цього питання.

Від простого до складного слід переходити поступово. У процесі роботи з текстом у 5–6 класі учням можна давати завдання як практичного, так і пошукового спрямування: розв'язати або скласти хронологічні задачі, визначати місце знаходження географічних об'єктів, які згадуються в тексті, підкреслити в тексті ключові слова. Ознайомившись з матеріалами підручника, діти люблять розв'язувати і самостійно складати кросворди. Викликає в них інтерес форма роботи під назвою «Кросворд навпаки», коли до готових понять треба сформулювати їх визначення. Виконувати подібні завдання можна у парах, малих групах. Акцент тут зміщений на взаємодію учня зі своїми друзями в мікрогрупі і «осмислену самоосвіту». Учень розвиває свою

особистість у спільному вирішенні творчих завдань, відчуває себе успішним та потрібним тоді, коли залучається його життєвий досвід і отримані знання [4].

Історія базується на матеріалах, узятих з історичних джерел. Ці джерела є не лише історичними, а й літературними пам'ятками. Для прикладу розглянемо використання поезії Івана Франка «На великі роковини» (1898 р.) у процесі підготовки до ЗНО:

Так, ангел дзвонить. Молотом з алмазу
Він б'є о хрусталивий неба звід.
Ох! Заболіли страшно тут відразу
Всі давні рани! Цей кривавий слід –
Це Берестечко. Тут у кості сказу
З Чуднова взяв. Цей струп, від сотні літ
Незгоєний, – Андрусівська умова!
А тут – Полтава і смага Петрова.

Учням пропонуємо дати відповіді на наступні запитання:

– Як ви думаєте, з приводу якої події написано вірш? Обґрунтуйте свою думку.

- Які географічні назви згадуються в тексті? Покажіть їх на карті.
- Про які події пише Іван Франко? Коли вони відбувались?
- Вкажіть історичних діячів, які мали відношення до цих подій.
- Якими були наслідки згаданих подій для української історії?
- Чи важлива інформація про ці події для сучасної людини?

Учням важливо себе відчути в ролі дослідника, цьому сприяє організація практичних занять. Проводячи самостійне дослідження, учні виробляють певні навички, які свідчать про формування в них критичного мислення. Але успіх приходить тільки тоді, коли така робота проводиться систематично. Цього можна досягти, коли вчитель поступово ускладнює завдання, розширює межі самостійності учнів, враховує диференційований підхід до учнів. Працюючи з текстом джерела, пропонуємо наступні завдання:

1) виділити ключові слова в тексті, скласти словник вживаних понять, термінів;

2) скласти простий план до тексту;

3) поставити 3–5 запитань, які починаються зі слів Що?, Хто?, Де?, Коли?, Як (у який спосіб?) і обов'язково Чому?;

4) вибрати в тексті 2–3 іменники, прикметники, дієслова, які відображають зміст прочитаного;

5) придумати свій заголовок до тексту, який буде вдало відображати його суть [4].

Уроки історії дають унікальну можливість виховати успішну особистість на прикладах життя та діяльності історичних діячів, які були видатними політиками, лідерами, полководцями, митцями, меценатами, науковцями, винахідниками, підприємцями, майстрами... Навчальні тексти, які розповідають про них, мають бути доступними, цікавими, спонукати учнів до дії, наслідування, врахування причин їхніх помилок та досягнень. Ознайомившись

з інформацією про таких людей, пропонуємо учням дати їм характеристику за методикою «Опиши героя». Розглянемо результати цієї методики після аналізу текстових матеріалів про одного із українських гетьманів періоду Руїни.

1 рядок: *ім'я* (Петро)

2 рядок: *3–4 прикметники, які його описують* (сміливий, освічений, амбіційний)

3 рядок: *його важливі стосунки* (гетьман Богдан Хмельницький, митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський, майбутній гетьман Іван Мазепа)

4 рядок: *2–3 речі, які любив герой* (волю, незалежність, перемоги)

5 рядок: *три почуття, які він відчував* (постійну тривогу за життя на українських землях, надію на об'єднання українських земель, розчарування у політиці Османської імперії)

6 рядок: *його страхи* (занепад Правобережжя в умовах Руїни, постійні чвари та боротьба за владу серед козацької старшини, кровопролитна громадянська війна)

7 рядок: *досягнення* (на короткий період об'єднав українські землі обох берегів Дніпра, за це його називали «Сонцем Руїни», встановив митну лінію, карбував власну монету)

8 рядок: *2–3 речі, які людина хотіла здійснити* (об'єднання українських земель, створення незалежної держави, створення Київського патріархату)

9 рядок: *місце проживання* (Чигирин)

10 рядок: *прізвище* (Дорошенко) [4].

Ця методика є надзвичайно ефективною, сприяє виробленню в учнів навичок аналізу, формуванню критичного мислення.

На етапі рефлексії учні мають можливість висловити свої думки, вдосконалити їх під час обговорення, визначити власну позицію. У процесі розв'язання подібних завдань учні вчаться мислити самостійно. А самостійність є найважливішою ознакою критичного мислення. Під час рефлексії доцільно використовувати ті прийоми, які формують в учнів критичне мислення. Наприклад, «Плюс – мінус – цікаво». «Плюс» – це всі види роботи, які учневі сподобалися, зацікавили його; «Мінус» – це все, що було не зрозуміло учням та занадто складно; «Цікаво» – у даному стовпчику міститься інформація про те, що зацікавило учня, здивувало та змотивувало шукати додаткову інформацію. «Незакінчене речення». Даний прийом можна використовувати як усно, так і письмово. Відповіді учнів мають показати рівень розуміння учнями змісту навчального матеріалу [4]. Так під час вивчення у 5 класі теми «Чим уславились княгиня Ольга та король Данило» пропонуємо учням заповнити пропуски в тексті: *«Давньоруські літописи та іноземні хроніки називають правителів Русі-України Княгиня Ольга почала володарювати 945 р. після загибелі свого чоловіка князя Захищаючи князівську владу і тогочасний порядок, Ольга жорстоко помстилася за смерть свого чоловіка племенам, які йменувались Під час військового походу вона спалила їхню столицю Ольга здійснила поїздки до Константинополя – столиці Саме там вона прийняла Для утвердження християнства Ольга наказала*

зводити у руських містах Донині її пам'ять увічнюють у монументах та ... православної церкви».

Рефлексія є важливою та неодмінною складовою частиною сучасного уроку історії. Активне застосування рефлексивних вправ у навчанні історії сприяє формуванню критичного мислення, допомагає вчителю і учням проаналізувати свою роботу на уроці та зробити висновки щодо її результативності. Все, що ми робимо на уроці з організації рефлексивної діяльності – це не самоціль, а формування в учнів самостійності та відповідальності за власні дії, свідомого відношення до навчання. Такі вправи та прийоми – це допомога учням у навчанні, це формування особистої відповідальності за результати навчання.

Контроль навчальних досягнень учасників освітнього процесу має бути зорієнтований на перевірку тих цілей, які вчитель визначив на початку уроку з використанням технології критичного мислення. Якщо вказано, що учні мають навчитись *описувати...*, *порівнювати...*, *характеризувати...*, *складати...*, *визначати...*, *оцінювати...* і так далі, то слід обирати саме такі завдання, які націлені на перевірку цих умінь і водночас на перевірку рівня сформованості критичного мислення учнів.

Таким чином, застосування технології критичного мислення пробуджує в учнів інтерес до здобуття знань, мотивує, сприяє розвитку їхньої розумової діяльності, самостійності, здатності приймати рішення і нести за них відповідальність, забезпечує формування якостей, які сприятимуть успіху не тільки в процесі навчання, але і у повсякденному житті.

Список використаних джерел та літератури

1. Концепція «Нова українська школа». *Інформаційний збірник МОН України*. 2016.
2. Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ : Плеяди, 2006. 220 с.
3. Колоскова Н. С., Вукіна Н. В., Дементієвська Н. М., Макаренко В. М., Туманцева О. О. Технології критичного мислення на уроці географії / упоряд. Колоскова Н. С. Харків : Основа, 2008. 126 с.
4. Пометун О. І. Основи критичного мислення : метод. посіб. для вчителів. Дніпро : Ліра, 2016. 156 с.
5. Шарко В. Д. Сучасний урок фізики: технологічний аспект : посібник [для вчителів і студентів]. Київ : Вид-во А. М. Богданова, 2005. 220 с.